

Neda Anzulović

AMERIKANCI U ARHEOLOŠKOM MUZEJU U SPLITU

U dugogodišnjoj povijesti Arheološkog muzeja u Splitu dvije epizode, vezane uz boravak američke mornarice u Splitu 1919, izazivaju posebnu pažnju.

Odmah po završetku I svjetskog rata uplovilo je u splitsku luku više jedinica savezničke mornarice: američki veliki ratni brodovi Olympia, Leonidas i Pittsburgh te manji Mary, Talbott, Israel i drugi, a uz to i 26 lovaca na podmornice, zatim francuski ratni brodovi Le Foudre, Senegalais, Somali, Hova, Spahi i torpiljarka Janissaire te engleski brod Forester koji je u Splitu brzo postao poznat po svojoj odličnoj sportskoj momčadi. Istodobno su u luci bila usidrena dva bivša austrijska broda, Radetzky i Zrinyi, na kojima je bila američka posada.

Split je primao savezničke vojnike s velikom radošću, polazući mnogo nade i očekivanja u njihovu zaštitu jer je upravo bila počela talijanska okupacija Dalmacije. Grad je ostao kao oaza u okupiranom području. Danomice u nj pristižu nove izbjeglice tražeći smještaj i ishranu, pa se Split suočava sa sve težim problemima. Situacija ubrzo postaje kritičnom, ali duhovi su još opijeni pobjedom, te se sve nevolje lakše podnose jer se to još uvijek smatra samo provizorijem.

Zemaljska vlada za Dalmaciju muku muči kako da prehrani sve to stanovništvo. Još uvijek haraju španjolska groznica i velike boginje! I američki i francuski brodovi dovoze hranu, namijenjenu u prvom redu vlastitoj posadi. Dio namirnica dijele i pučanstvu. Ali tko bi prehranio toliko gladnih! Prvobitni zanos jenjava i ustupa mjesto rastrežnjenju i razočaranju. Grad, posve iznemogao nakon toliko ratnih godina, osjeća i dalje teške posljedice rata, u prvom redu nestašicu hrane, odjeće, građevnog materijala. Posebno je bilo složeno pitanje pronalazjenja stanova za pridošlice, vojna lica i njihove obitelji. U Split, lučki grad, slilo se mnogo više svijeta negoli je on mogao primiti, pa se Stambeni ured našao u nezavidnu položaju da rješava upravo nerješiva pitanja.

U isto tako nezavidnom položaju našao se u to vrijeme i Arheološki muzej i njegov ravnatelj don Frane Bulić. Kao veoma istaknuta ličnost na znanstvenom i rodoljubnom polju, Bulić je bio izabran za člana Jugoslavenske komisije koja je početkom 1919. u Parizu razrađivala pitanje reparacija od Austro-Ugarske. Bulić je oputovao u Pariz i ostavio brigu

oko novog Muzeja (današnjega) tajniku Ivanu Znidarčiću. Međutim, jedna grupa američkih mornara, koja je pripadala društvu Young Men's Christian Association, a među njima je bilo i ranjenika, tražila je smještaj u nekoj javnoj zgradi. Arheološki muzej, dovršen 1914, ali još neuseljen zbog ratnih prilika, ukazao se Pokrajinskom vijeću za Dalmaciju u Splitu kao najbolje rješenje. Opiranje tajnika Znidarčića ostalo je bezuspješno. Mornari su se uselili i zaposjeli čitavu zgradu i stražnji vrt. U polovini svibnja Bulić se vratio bolestan iz Pariza i odležao do konca mjeseca, a da mu se za to vrijeme nitko nije usudio reći što se dogodilo. Cijeli Split je, naime, dobro znao što za don Franu znači taj Muzej i koliko je on svojim snagama, znanjima, truda, umješnosti, znanstvenih i političkih veza ugradio u to zdanje. Ono je, po njemu, trebalo da bude »hram znanosti«, ne samo za Split nego i za čitavu zemlju. Ali, kad je ozdravio, prije negoli je pohrlio da vidi »svoj« Muzej, teška se čaša morala ispiti i Buliću priopćiti da će u Muzeju, osim prenesenih spomenika — koji su još bili nagomilani u hrpama po cijelom dvorištu — naći useljene i američke mornare. Kako je don Frane izgledao u tom času i koliko mu je snage i svladavanja bilo potrebno da zadrži ravnotežu duha možemo samo pretpostaviti. Useljenje američkih mornara morao je ipak prihvatiti kao »fait accompli« te je, vođen svojim prirodnim osjećajem za praktično, nastojao da iz tog neugodnog događaja izvuče bar nekakvu korist za Muzej. U ugovoru koji je sklopljen između C. E. Van Hooka, zapovjednika američke mornarice i Bulića stoji da American Club Young Men's Christian Association zaposjeda cijelu zgradu, sjevernu kulu lapidarija i vrt iza zgrade.¹⁾ Utvrđeno je plaćanje najma u iznosu od 50 dolara (1200 kruna) mjesečno. Amerikanci moraju vratiti muzej i vrt u istom stanju u kojem su ga i preuzeli. Ako što budu investirali u Muzej (ograde, štednjaci, instalacije i sl.) to će i ostaviti Muzeju. Bude li uzmanjalo radnika — što je u ono vrijeme bila opća pojava — američki vojnici bit će dužni pomagati da se sve vrati u prvobitno stanje. Osim toga, davat će muzejskom osoblju »nešto hrane prema usmenom dogovoru.«²⁾ U posebnoj stavci stoji: »Zbog javnog mnijenja Club neće priređivati nikakvih bučnih javnih zabava u muzejalnoj zgradi, posvećenoj znanosti«. Ugovor je potpisan 16. svibnja 1919, ali se Amerikanci nisu držali ugovornih točaka.

IZ KASNIJIH BULIĆEVIH TUŽBI I APELA VIDLJIVO JE, NAIME, DA NAJAMNINA nije plaćena prema dogovoru, da su žičanu ogradu, štednjak, instalacije plina i vodovoda i dr., umjesto da ostave Muzeju, prodali trgovcu Ivanu Galiću; da je Muzej ostavljen u neredu, a »parketi gnjusni, zamazani, crni«. Posebna komisija utvrdila je počinjene štete te je izrađen troškovnik za popravke na 8.000 kruna. Bulić je time bio vrlo nezadovoljan jer je, po njegovu računu, za sve te popravke, s obzirom na tadašnje cijene i radnu snagu, trebalo utrošiti najmanje 40.000 kr. Ali najviše ga je boljelo saznanje da je njegov Muzej, znanstvena ustanova, u kojoj je već toliko godina trebalo znanstveno raditi, pretvoren u »amerikansko zabavište«. Tako su ga, naime, odreda, i to sasvim ozbiljno, nazivale splitske novine. Kako je bilo svakojakih aluzija na događaje u vezi s mornarima u Muzeju, Bulić se obratio službenim pismom Policijskom komesarijatu u Splitu 29. travnja 1920. da mu »za uredovne svrhe« javi što se konkretno nemoralno događalo u muzejskoj zgradi za vrijeme boravka američkih mornara. Šef policije Bojanić odgovara da je u Muzeju bila uspostavljena vojnička kantina. Ples

je održavan dva puta sedmično. Prednost pri ulazu imali su oni muškarci koji su dolazili u društvu jedne ili više žena. »Kroz to vrijeme odigralo se je mnogo nemoralnih događaja«. Pilo se žestokih pića a dijelilo slatkiša i čokolade. Tu uopće nisu zalazile solidne osobe, pa se od onih kojih su zalazili, i ne mogu tražiti izjave koje bi se mogle smatrati mjerodavnima. I završava: »... svakako tu su imali sjedište i sastanak veći dio ženskinja koje imaju slabu ocjenu u pogledu morala«. — Taj udarac pratio je Bulić cijelog života. Nikako nije mogao preboljeti toliku uvredu i takvo omalovažavanje institucije kao što je Arheološki muzej. U svojim kasnijim brojnim pritužbama i traženjima naknade štete (koja je bila »trojaka: moralna, znanstvena i materijalna«), Bulić daje oduška svom ogorčenju ne štedeći ni američke vojnike ni američke vlasti.

Kako je već kazano, opskrba hranom bila je najteži problem. Amerikanci su sjevernu kulu lapidarija upotrijebili za skladište hrane. To se ubrzo pročulo, pa je Muzej postao i s te točke atraktivan, čak u tolikoj mjeri da je postao pozorište nemilih događaja. Hrana je privlačila razne kradljivce, od djece do odraslih, pa se Muzej pojavio u kriminalnoj kronici grada. Organizirana grupa, koja već odavna zadaje posla policiji, šalje prethodno dva dječaka da preko dana izvide položaj, a noću 11. V 1919. slijedi upad kradljivaca u muzejski lapidarij, gdje im polazi za rukom da iznesu, neviđeni, veću količinu hrane.³⁾ Ohrabreni uspjehom dolaze odmah iduće noći, ali Amerikanci se više nisu dali iznenaditi. Njihov stražar je budno pazio na vrata i čim je prvi lopov ušao, ispalio je 6 hitaca iz browninga. Pet metaka je pogodilo vođu bande, nazvanog Vuk,⁴⁾ dok su njegovi drugovi ostali neozlijeđeni. Svi su se dali u bijeg, no Vuk, budući da je bio ranjen, ipak nije mogao dugo izdržati te je pao blizu vojničkog vježbališta i zvao u pomoć. Našli su ga srpski vojnici i odnijeli u vojnu bolnicu. Rane nisu bile opasne. U istrazi je odao sve svoje ortake, njih sedam. Split-ske novine su zabilježile taj događaj dosta alarmantno i sa zadovoljstvom izvijestile o otkrivanju saučesnika. Čitav slučaj ima za ono vrijeme upravo spektakularan razvoj: kradljivci su bili uhapšeni i zatvoreni, ali već prve noći »klupom provališe strop te se provukoše u potkrovlje, gdje opet probušivši krov izvedoše svoj bijeg...«⁵⁾ Nakon toga ih je policija tražila više dana dok im nije ušla u trag. Kakav je bio epilog tog događaja, nije više za ovu radnju od posebnog interesa. Tek je vrijedno znati da se krađe hrane nisu više ponavljale u novoj muzejskoj zgradi.

Da bolje zaštiti svoje ljude od eventualnih krađa ili napadaja, zapovjednik ratnog broda Olympia, admiral Philip Andrews, dao je, kaže Bulić, »opasati još čvršćom žicom sve starinske predmete u avliji novoga Muzeja na putu Poljuda, rekviriran početkom tekućeg mjeseca za ratne američanske svrhe tako da ni potpisanomu⁶⁾ ni osoblju Muzeja nije lako ući u ove pregrade, da se ipak nešto ondje okolo ponamještanja ovih predmeta radi. — Uprav je naime žalosno viditi sada novi Arheološki muzej na putu Poljuda! U avliji i po lapidariju razbacani starinski predmeti, koje se bilo počelo namještatati, opasani su ratnom bodljikavom žicom; u prizemlju muzejalne zgrade odalečeni natpisi solinskih mučenika da dadu mjesta dvama biljardama i kartašnicama; u lijepoj sobi za biblioteku mjesto miomirisna znanstvenih knjiga zaredali se stolovi sa kojih miriše po beef-steakima, raznim likerima i slatkišima što se pripravljaju i raspačavaju u pobočnim sobama, koje su imale služiti dijelom za arhiv, dijelom za tihi,

mirni znanstveni rad«. Bulić napominje da se sve to moglo izbjeći da je Pokrajinsko vijeće pričekalo njegov povratak iz Pariza jer bi se on bio na drugi način nagodio sa Zapovjedništvom američkih pomorskih snaga.

Kad su koncem srpnja iste godine Amerikanci napustili Muzej, Bulić je odmah pristupio popravku učinjenih šteta. No, čim je Muzej bio uređen i Bulić htio useliti u stan određen za ravnatelja, Stambeni ured ga je preduhitrio i uselio dva oficira srpske vojske s obiteljima, a kad su se ovi nakon nekoliko mjeseci iselili, isti dan se uselio jedan oficir Crnogorac, s brojnom obitelji. Bulićevi protesti ostali su i opet bez uspjeha te je

Prostorija u staroj muzejskoj zgradi s vitrinama u kojima su bile izložene game i novac

morao čekati još godinu i pol dana dok i ovi stanari nisu napustili Muzej. Nakon toga je morao nanovo popravljati i urediti prostorije prije negoli se, 4. rujna 1921, uselio u svoj stan.

Time je konačno bio riješen problem »muzejskih stanara«. Međutim, jedan drugi, za Bulića i za Muzej isto tako težak i kompliciran slučaj, počeo je još prije useljenja Amerikanaca u muzejsku zgradu i odvijao se paralelno s njim, a kasnije i nastavio još nekoliko godina. U staroj muzejskoj zgradi, kraj Srebrnih vrata, desila se 10. prosinca 1918. krađa većih razmjera. Iz zbirke u toj zgradi, koje još nisu bile prenesene u novi Muzej, ukraden je velik broj gema, 5 zlatnih rimskih i 1 srebrni prsten, svaki ukrašen dragim kamenom-gemom te 1 željezni prsten ukrašen karniolom. Osim toga je iz posebnih pregradaka izvučeno 6 srebrnih rimskih denara, 1 bakreni novac Skodra i dva bakrena novca kralja Ballaiosia. Ovo je sve bilo odneseno vrlo vješto i neprimjetno bez otvaranja vitrina (osim jedne koja je bila nasilno otvorena). U istrazi je ustanovljeno da se tanja ruka mogla lako provući između stakla i drvene podloge na kojoj su predmeti bili izloženi. Ukupan broj nestalih predmeta, prema Bulićevu detaljnom popisu, iznosio je 75 komada.

Čim mu je poslužnik saopćio što se dogodilo, Bulić je odmah, na mjestu, sastavio zapisnik i obavijestio Zemaljsku vladu za Dalmaciju, Redarstveno povjereništvo i Kotarsko poglavarstvo u Splitu. U isto vrijeme je poslao obavijest i komandantu američkog broda »Leonidas« E. E. Spaffordu, koji mu već nakon dva dana odgovara veoma srdačnim tonom da će poduzeti sve moguće da se nestali predmeti nađu. »Ako su oni u posjedu Amerikanaca, onda će ih Muzej sigurno brzo opet dobiti« — uvjerava Spafford. Zatim se obraća Buliću osobno izražavajući mu svoje poštovanje: »Molim dragi moj Professore dopustite mi da se okoristim ovom prigodom, pa Vam zahvalim za mnoge usluge koje ste mi osobno iskazali. Drago mi je bilo imati čast da se upoznam s tako odličnim mužem i ja se nadam, kojeg budućeg dana, da ću se vratiti u Split i u civilnom svojstvu obnoviti moje poznanstvo«.

Pismo slična sadržaja uputio je Bulić i zapovjedniku francuske fregate »Foudre«, kapetanu Renardu. Da ublaži nelagodnu situaciju Bulić piše da je zapaženo kako jedan poznati splitski kradljivac vodi po Splitu američke i francuske mornare, pa kako su predmeti iz Muzeja nestali, moli da se ispitaju vojnici je li im što bilo ponuđeno na prodaju. I kapetan Renard je odmah poduzeo izvide i odgovorio opširnim pismom da njegovi vojnici nisu razgledali Muzej u bilo kakvom sumnjivom društvu, nego u pratnji muzejskog čuvara, mirno i disciplinirano, a da o krađi ili kupovini nestalih predmeta ne znaju ništa.

Bulić je brzo otklonio sumnju od francuskih vojnika, dok je uporno inzistirao na tvrdnji da su počinitelji upravo američki mornari.

Amerikanci su, barem prema njihovim službenim izjavama, povelj veoma detaljnu istragu koja, međutim, nije dala nikakvih rezultata. Predmeti su nestali bez traga. Na čemu je onda Bulić temeljio svoje mišljenje? Mora se priznati da konkretnih dokaza nije bilo. Postojali su samo indiciji koji se ničim nisu dali potkrijepiti. Prema izjavi čuvara Mije Mijića, koji je boravio u starom Muzeju, tih dana je Muzej posjećivalo mnogo američkih i manji broj francuskih vojnika. Obično su ih dovodila dva sumnjiva tipa, jedan visoki, koji je govorio engleski, Mijić mu ne

zna ime, i drugi, dječak od 10—12 godina, koji je također govorio engleski, a zvali su ga Toni Ban. Američki mornari imali su, po Mijićeve zapažanju, naviku da dotiču predmete, što im je on znakovima zabranjivao. Tog dana došla je grupica od 5—6 američkih mornara rano poslijepodne u 1,30 sati i digla ga s ručka da im pokaže Muzej. Jedan od njih stao je baš kraj one vitrine, za koju se kasnije utvrdilo da je provaljena i pokazivao Mijiću da bi kupio game koje su tu bile izložene, na što mu je ovaj znakovima odgovorio da se to ne prodaje. Navodi da ga je još jednom zgodom jedan Amerikanac pitao može li mu prodati neke game i pružao mu dolare koje je držao u ruci. Budući da su dolazili obično u grupama, ponekad i po 20 ili 30 istodobno, Mijić ih nije mogao kontrolirati jer dok bi on pokazivao jednima, druge je gubio iz vida. Vjeruje da su upravo Amerikanci izvršili krađu.

Ispitana je i Mijićeva žena Ana, koja je također potvrdila da Amerikanci traže da im se prodaju izloženi predmeti, pa su tako i od nje tražili da im proda neki bakreni novac. I ona izjavljuje da je posjetioce nemoćuće nadzirati jer dok jedne pušta u Muzej, drugi su već unutra i, ako ih je više, mogu počinuti krađu.

Bulić traži izjavu i od drugog muzejskog čuvara Vlaha Asanovića, koji izjavljuje da već dugo nije bio u starom Muzeju jer je stalno zauzet poslovima u novome. »Upitan da odgovori« — piše Bulić — »na koga zanj pada sumnja iza svega što je vidio i čuo pri konstatiranju kragje u Muzeju, odgovara: »Mješćani nebi mogli biti po meni lupeži ove kragje, nego stranci, kojih je od nekoliko dana pun grad i koji na buljuke posjećivaju Muzej«. Svi ovi zapisnici sastavljeni su 10. prosinca 1918.

Nakon dva dana čuvar Mijić daje još jednu izjavu: da je usprkos zabrani ravnateljstva da tih dana nikome ne otvara Muzej, pustio na njihov zahtjev dvanaesticu američkih mornara. Dok im je pokazivao reprezentativnu knjigu Adama, Dioklecijanovu palaču,⁷⁾ jedan od njih se izdvojio i pokušao pridignuti poklopac jedne vitrine gdje je bio izložen novac. Ali, kad je vidio da ga Mijić promatra, odustao je »i buljio kroz staklo vitrine u novce«.

Izjavu o krađi gema daje i Ante Žižić, čuvar solinskih starina. On se taj dan našao slučajno na ručku kod Mije Mijića i čekao da se Mijić vrati nakon što provede Amerikance po Muzeju. Ovaj se vratio nakon 3/4 sata veoma uzbuđen jer je, kad su mornari izašli, ustanovio da je jedna vitrina nasilno otvorena, a da iz drugih manjkaju razne game i prstenje. Mijićeve sumnju u Amerikance Žižić potvrđuje vlastitim iskustvima: nedavno je jedan američki oficir prilikom posjeta solinskim iskopinama uzeo u ruke jednu svjetiljku fiorentinu u Tuskulumu i »nastojao da mu ju pošto po to proda, što mu nije uspjelo«. Također jedan oficir i jedan komandant broda (ne kaže kojega) krstarili su po Solinu s vrećom riže idući od kuće do kuće i tražili u zamjenu antičke predmete. Samom Buliću pokazao je jedan oficir za vrijeme prijema na brodu Radetzky, na koji je Bulić pozvao zapovjednik George Breed, nekoliko na taj način nabavljenih karniola, ali i 3 moderne. Bulić ga je upozorio na te nove, no oficir je izjavio da će sve to predati muzeju u New Yorku. Nakon nekoliko dana, prema pričanju A. Žižića, došlo je na Manastirine i u Tuskulum 6 američkih mornara, i to autom preko Manastirina! Dvojica su ušla u biblioteku Tuskuluma i pokušala otvoriti ormar, ali je u to naišao Antin sin Jozo koji je stao

vikati te su mornari pobjegli. Jedan je ipak u trku zgrabio »barem 15 dopisnica« i turio ih u prsa te su pobjegli.

Bulić se odmah obratio svim splitskim zlatarima i skrenuo im pažnju da ga obavijeste ako bi tko nudio na prodaju zlatno prstenje ili geme. I zlatari su se tužili, prema Bulićevim navodima, na grubo ponašanje američkih vojnika⁸⁾ dok su, naprotiv, francuske hvalili zbog pristojna ponašanja.

Još neke pokušaje krađe bilježi solinski čuvar: dne 28. V 1919. ukradena je starokršćanska lampa koja je visila na ulaznim vratima Tuskuluma. Za sreću, naišao je na Manastirine Ivan Bulimbašić, kipar, koji se vratio s fronta (gdje je sudjelovao kao srpski dobrovoljac) i opazio kako jedan od trojice mornara što su tuda prolazili drži u rukama starokršćansku lampu. Njegovo vješto oko zapazilo je i zapamtilo oblik lampe te ju je prema sjećanju, ali sasvim vjerno, nacrtao don Frani Buliću. Ovaj je odmah alarmirao zapovjednike američkih brodova, koji su i opet povelili izvide. Već nakon sedmice dana došao je u Tuskulum američki mornar John Roberts, koji je govorio nešto njemački, te je u ime komandanta kontraadmirala Philipa Andrewsa, predao čuvaru ukradenu lampu. Nekako u isto vrijeme jedan američki vojnik, razgledavajući Manastirine, »otparao je« — kako kaže Bulić — ulomak natpisa opatice Ivane, ali ga je čuvar opazio i oduzeo mu dragocjeni komad. Brzo je pronađena i vraćena također i jedna glava od kamena »iz ustiju koje se izlivala voda iz glavnog gradskog vodovoda solinskog u niže stojeći *bassin* studenih kupelji; ispod glave je uklesana riba«. Prijavljen je još nestanak dvaju fragmenata grčkog natpisa iz starokršćanske krstionice, publiciranog u Bulletinu, 1912, te starinski ključ jednih vratiju Tuskuluma.⁹⁾

Sve te popratne okolnosti navodi Bulić u svojoj optužbi na američke mornare kao dokazni materijal. Komandanti svih ratnih brodova povelili su zaista detaljnu istragu, tim više što se Bulić s njima osobno poznavao, a s nekima je dapače bio u veoma dobrim odnosima, kao npr. s Ph. Andrewsom, kontraadmiralom i zapovjednikom broda Olympia, E. E. Spaffordom, zapovjednikom broda Leonidas i George Breedom, zapovjednikom broda Radetzky. Na prijemovima koje su oni priređivali Bulić je bio pozivan među najviđenijim gostima, a on se koristio i tim prilikama da usmeno pospješi traženje izgubljenih muzejskih predmeta. Kako istraga, međutim, nije davala nikakve rezultate a vrijeme je prolazilo, Bulić je postajao nestrpljiv te je počeo tražiti druge puteve, tj. naknadu za učinjenu štetu. Istodobno je izbio u polovini 1919. i sukob s američkim vojnim vlastima zbog zauzimanja muzejske zgrade. Zbog Bulićeva opiranja tom useljenju, kao i zbog inzistiranja na krađi kao djelu američkih vojnika, dobri odnosi s američkim predstavnicima bili u poremećeni te je Bulić od tada saobraćao s njima jedino službeno i to pismenim putem. Obraća se kontraadmiralu Andrews, zapovjedniku vojnih snaga u Splitu, 2. listopada 1919. zbog jednog i drugog pitanja, a on mu odgovara da će ga uskoro doći posjetiti i da će se tada o svemu usmeno dogovoriti. Na poleđini njegova pisma Bulić je zapisao da admiral nije održao riječ, niti je došao niti što javio — i tako su prestali njihovi do tada srdačni odnosi. Istom 25. IV 1921. slijedi ponovni susret Bulićev s američkim kontraadmiralom. Andrews, naime, priređuje na svom brodu banket prije konačnog odlaska američke flote iz Splita i poziva Bulića u najužem krugu uzvanika. Prema Bulićevu zapisu

admiral je bio veoma dobro raspoložen, pitao je Bulića kada će doći u Ameriku, a on mu je odgovorio da će doći kad mu američka vlada dađe traženu odštetu koju će onda admiralovim brodom prevesti u Split. Tako je opet bio uspostavljen nekadašnji srdačniji odnos, čime će se Bulić i dalje koristiti u svojim potraživanjima od Sjedinjenih Država.

Što je Bulić tražio od američkih vlasti kao odštetu za odnesene predmete?

Od početka selidbe iz starog u novi Muzej on je iskusio sve muke oko traženja prijevoznih sredstava i radnika jer se taj posao odvijao za čitavo vrijeme I svjetskog rata. Već tada počeo je tražiti od vojnih vlasti, koje su mu rekvirirale kola i konja, da mu ih vrate, ili pozajme svoja kola i konje ili neki teretni automobil. Nakon svršetka rata nastavio je istim traženjem od vojnih jugoslavenskih vlasti — u oba slučaja s negativnim rezultatom. Nitko mu ne može ništa obećati jer jednom nema kola, drugi put konja, a onda opet nema automobila ili benzina i don Frane se snalazi kako zna i kako može. Poseban problem u to doba predstavlja i prijevoz bračkog kamena iz Postira za postamente muzejskih spomenika. Kamen je kupljen, izmjeren i donesen na obalu, ali se iz Postira ne može prebaciti u Split jer nema većih brodova ni parobroda. Bulić se stoga obraća raznim ustanovama i privatnim brodovlasnicima, ali su svi okupirani prijevozom za dulje vremena ili odgovaraju da su im brodovi na popravku. Konačno je i to pitanje riješeno i kamen prebačen u muzejsko dvorište, gdje su mu klesari dali traženi oblik.

U »Promemoriji« koju je Bulić napisao u svrhu traženja odštete od američkih vlasti, uz opis slijeda događaja oko useljenja američke mornarice u muzejsku zgradu i prikaza nestanka dragog kamenja, zlatnog prstenja i novca, donosi i ovo: »Istraga za gemama provedena od strane američkih vlasti ostala je bez rezultata. Krivičnost američkih mornara proizlazi ipak jasno iz okolnosti što je kod jednog mornara nađena brončana lampa ukradena u Solinu i povraćena Direkciji iskopina 4/III 1919«. »Pored toga američki mornari su opetovano nuđali novac muzejskom slugi, hoteci pošto po to doći u posjed predmeta čuvanih u Muzeju«. To je bilo sve što je Bulić mogao navesti kao dokaze. Tražeći odštetu upozorio je koliko je Muzej štetu pretrpio ne samo u materijalnom nego i u znanstvenom pogledu i zatražio od admirala Andrewsda da podrži njegovo traženje da se kao dar ili kompenzacija Muzeju dadu dva teretna automobila (jedan za prijevoz spomenika iz starog Muzeja u novi, a drugi za prijevoz spomenika iz Solina) te osobni automobil koji bi Buliću služio za obilaske po terenu. Osim toga da se u Americi dađe izraditi namještaj za Muzej, ili ako se izradi u Evropi, da se na svaki komad stavi natpis da je to Muzeju darovala američka vlada. To bi sve, po Bulićevu proračunu, koštalo »15.000 Dollars i. e. (tj.) 1.500.000 Kronen«. Računajući na američku širokogrudnost, on ide i dalje. Navodi kako u Muzeju nema vode, treba sagraditi cisternu, a kako se u zgradi još uvijek nalaze američki mornari, među njima i ranjenici, moli da bi američka komanda mornarice dala za tu svrhu 4.000 dolara ili 60.000 kruna. Na kraju se poziva na ideje o miru i progresu kojima se rukovodio »immortal President Wilson« te s mnogo nade zahvaljuje unaprijed na toj pomoći koja će biti pružena kao nadoknada za znanstvene i materijalne štete koje je Muzej pretrpio. Budući da se u nekoliko navrata obraćao svojim traženjima koja, kako smo vidjeli, nisu bila baš

skromna, admiral, u početku veoma uglađen, zasitio se Bulićevih poslanica, te je ovaj dobio pismo od Pokrajinske vlade za Dalmaciju u Splitu od 7. novembra 1919, u kojem ga predsjednik dr Krstelj moli da se više ne obraća osobno admiralu, nego neka prepusti vladi da dalje vodi i raspravi čitavu stvar s američkim vlastima.

Budući da sa strane Amerikanaca nije stizalo nikakvo rješenje, Bulić počinje opet početkom slijedeće, 1920. godine, svojim apelima Ministarstvu prosvete, Ministarstvu vojske i mornarice u Beogradu, Komandi Jadranske divizije u Dubrovniku i Puku »Hajduk Veljko« u Splitu u kojima traži da mu se stavi na raspolaganje jedan »teretni automobil i uz to konj s malim kolima, što mu je potrebno za omanje radnje, kamo automobil ne može doprijeti«. Svi oni pristojno odgovaraju, ali nitko nije u stanju da ispuni njegovu molbu.

Teške poratne prilike sile Bulića da se usprkos opomeni Pokrajinske vlade počinje osobno obraćati početkom 1921. raznim američkim znanstvenicima i našim iseljenicima u Americi s molbom da porade na pospješenu rješavanja njegova odštetnog zahtjeva kod State Departementa u Washingtonu. U tom smislu piše Arturu L. Frottinghamu, profesoru za arheologiju i povijest na sveučilištu u Princetonu, New Jersey, i Amosu W. Pattenu, profesoru na N. W. University Evanston koje je osobno upoznao prilikom njihova posjeta Splitu i ostao s njima trajno u prijateljskim odnosima. I jedan i drugi su Buliću obećali podršku i pomoć i učinili koliko je bilo moguće. O tome Bulića obavještava Patten pismom od 14. VI 1922. u kojem kaže da se obratio osobno Mr. Hughesu,¹⁰⁾ ministru vanjskih poslova u Washingtonu i da je od njega dobio odgovor »da je pitanje odštete za štetu počinjenu Muzeju od američkih mornara pomno ispitano«, ali da krivnja nije dokazana te da ne postoji »baza za isplatu štete«. Patten dodaje da je njegov podnesak Ministarstvu vanjskih poslova bio poduprt od predstavnika američkog Arheološkog instituta »koji duboko cijeni vaše (tj. Bulićeve) dugogodišnje zasluge na polju arheološke znanosti«, te da on i njegovi kolege žale što je donesena takva odluka.

Gotovo u isto vrijeme dobiva Bulić pismo Vilbura Kablingera, američkog konzula u Rijeci, koji, po nalogu ministra Hughesa dostavlja njegov odgovor: protivno je praksi Ministarstva vanjskih poslova da uzima u obzir pritužbe podanika druge zemlje protiv Sjedinjenih Država, ako nisu podnesene diplomatskim putem sa strane vlade one zemlje koje je podanik tužilac. Ministarstvo vanjskih poslova uputilo je ipak pitanje, dodaje konzul, Ministarstvu mornarice za mišljenje o zahtjevu za odštetu na što je stigao odgovor da nema dovoljno dokaza i da stoga ne bi bilo preporučljivo da se Muzeju dade odšteta iz nekih javnih fondova. Ministarstvo mornarice izražava žaljenje što se posumnjalo u američke mornare da su odnijeli predmete iz Muzeja te iz navedenih razloga ne može poduprijeti zahtjev za odštetu.

Bulić se obratio i našim iseljenicima, najprije kiparu Ivanu Bulimbašiću, da preko svojih veza i poznanstava, utječe na povoljno rješenje u vezi s odštetom. Bulimbašić je, vjerojatno iskreno želeći pomoći don Frani, nešto pokušavao u tom smislu. No, kako je još bio mlad i njegove »veze« nisu bile osobito razgranate, a samo je pitanje bilo prilično neugodno, pokušao je u opširnom odgovoru od 21. III 1921. skrenuti pažnju na osobnosti Amerike i Amerikanaca, kako ih jedan naš čovjek vidi i doživljuje,

želeći na taj način pomalo obuzdati Bulićevu agresivnost u traženju odštete. Kako su njegova zapažanja dosta zanimljiva, donosimo odlomak pisma koji se na to odnosi, u cijelosti.¹¹⁾

Bulić zahvaljuje Bulimbašiću na iscrpnom prikazu, ali ga očito ne prihvaća. Njegov mediteranski odviše bujan temperamenat i gorljiva želja da Muzeju osigura što prije automobile za prijenos spomenika i namještaj za muzejsku zgradu tjeraju ga da se istovremeno obraća na sve moguće strane i koristi brojna poznanstva i veze od kojih smatra da bi mogao dobiti pomoć i podršku. Zato šalje Bulimbašiću pismo za prof. Frottinghama da mu ga osobno preda i obavještava da američka flota doskora napušta Split te da je sada momenat da se pokrene akcija o davanju odštete. Sličan dopis upućuje i komandantu Spaffordu s pozivom da svi zajedno pokrenu tu akciju. Ako od toga ništa ne bude, javlja Bulić Bulimbašiću, onda će on poduzeti »odavde direktnu akciju na Vladu Sjedinjenih Država«.

Nakon otprilike godinu dana Bulić pokušava opet aktualizirati pitanje koje stoji na mrtvoj točki. Obraća se Ivanu F. Lupis-Vukiću, uredniku Hrvatskog glasnika u Čikagu, iznosi mu cijeli slučaj i traži da ga objavi u svojim novinama na engleskom jeziku u formi putopisa jednog, navodno, američkog, turista koji »oduševljen prirodnim ljepotama i povijesnim spomenicima Splita i Dalmacije želi da se našoj zemlji pomogne i nadoknadi šteta počinjena od američkih podanika«. Bulić je Lupisa očito doveo u veoma nezgodan položaj te mu ovaj nije odgovorio. Poslije dva mjeseca Bulić mu opet piše i traži odgovor. Ne mogavši se oglušiti i po drugi put, Lupis mu otvoreno odgovara da on ne može učiniti ništa. Priznaje da je stvar delikatna i da bi bilo teško o tome pisati u bilo kojim novinama jer sumnja da bi itko htio to tiskati. Misli da bi jedini način da se nešto postigne bilo poznanstvo s nekim uglednim Amerikancem prilikom njegova posjeta splitskom Muzeju, koji bi onda svojim ugledom i zauzimanjem polučio cilj. Sugerira Buliću da se obrati ženi bivšeg jugoslavenskog poslanika u Washingtonu Slavka Grujića koja »ima veze s visokim milionerskim društvom«. ¹²⁾ Također mu napominje da bi se mogao obratiti i jugosl. konzulu u Čikagu dru Božidaru Puriću koji se upravo nalazi u Jugoslaviji. Na kraju se Lupis, uz nekoliko kritičkih opservacija na američku vojsku i na vojsku kao instituciju općenito te na društveni moral u Americi, ograđuje od čitavog pitanja i ne daje nade u uspjeh, ali iz pristojnosti kaže: »Ovime ne hoću reći da i ja ne ću nastojati da učinim što budem mogao — ako vidim da se može«. — Koncem 1923. doputovao je u Split dr Ivan Švegel, posjednik iz Bleda, bivši američki generalni konzul u Ljubljani. Bulić ga je vodio po starinama i iskoristio prigodu da mu ispriča čitav događaj oko krađe gema i traženja odštete. Nakon njegova odlaska, podsjeća ga Bulić dvjema pismima na obećanu pomoć. Švegel ga u odgovoru najprije upućuje da bi mogao tražiti novčanu pomoć od gospođice Boyce Thompson, Amerikanke, koja financira arheološka istraživanja u Egiptu, Cipru i Peruu, a zatim mu javlja da je o tome razgovarao s američkim konzulom u Zagrebu, ali da on nije u stanju dati bilo kakvu pomoć, već savjetuje da se Bulić obrati sljedećim američkim institucijama: Smithsonian Institution u Washingtonu, Carnegie Foundation u Pittsburgu, Harvard University u Massachusettsu, a također i jugoslavenskom poslaniku u Washingtonu »koji je i sam Dalmatinac«.

Da li se Bulić obratio gospođi Thompson, nije nam poznato, ali nije čekao ni časa da piše spomenutom Dalmatincu, dru Anti Tresiću Pavičiću, ministru SHS kod Sjedinjenih Država. Poslao mu je svoju Promemoriju i naveo sve tri znanstvene institucije u Americi koje mu je Švegel bio naznačio. Kako vrijeme prolazi, tako Bulić biva sve nestrpljiviji, a uvjeren u ispravnost svog stava, smatra da će se i drugi s njime složiti. Gledajući u Tresiću predstavnika svoje zemlje, vjeruje da on (Tresić) mora istupiti na isti način u zaštitu njenih interesa, u ovom slučaju interesa Arheološkog muzeja u Splitu. Stoga ga moli da uznastoji da dođe do »pravedne odštete« jer bi, u protivnom, bio prisiljen da čitavu stvar dade u javnost tiskanjem u muzejskom časopisu Vjesniku-Bullettinu, »i to na talijanskom ili francuskom jeziku da se to može i vani čitati«. Kaže da je u proteklih pet godina iscrpio sve mjere, pa ako američka vlada ne bude htjela nadoknaditi štetu koju su počinili njeni podanici, bit će prisiljen javno poduzeti druge korake.¹³⁾

Ubrzo je uslijedio Tresićev odgovor, sasvim u duhu svih dotadašnjih koje je Bulić dobivao iz Amerike. »Moj položaj je ovdje veoma težak i delikatan, a američka osjetljivost natkriljuje i samu histeriju« — piše, među ostalim, Tresić. Kad bi on (tj. Tresić) tražio odštetu od američke vlade i ona je dala, bilo bi to priznanje da su krađu počinili američki mornari. Ova stvar vrijeđa ponos Amerikanaca jer prikazuje njihove vojnike kao kradljivce, a oni to nikako ne mogu dopustiti. Zato on misli da je jedini način koji još preostaje da se Bulić obrati američkom poslaniku Percivalu Dodgeu u Beogradu da on zatraži od svoje vlade odštetu — onda to već sasvim drugačije zvuči. Predlaže i sasvim zaobilazni a mnogo prihvatljiviji put za postizanje istog cilja: do nekoliko dana treba da dođe u Split P. Dodge i Bulić će ga sigurno voditi po Solinu i Muzeju. Neka se koristi tom prilikom i, ne ulazeći u pitanje krađe, neka zatraži od Amerikanaca pomoć od 10.000 dolara za iskopavanja u Solinu ili za muzejske potrebe.

Bulić nije ostavio nikakav podatak je li do tog sastanka i viđenja došlo ili nije. Sigurno je pak da Muzej nije dobio niti odštetu niti bilo kakav prilog kao dar američke vlade ili neke njihove institucije. P. Dodge je, međutim, bio o svemu obaviješten od admirala Andrewsa, a kasnije i od G. Paddocka, te upućuje Buliću pismo, datirano 12. XI 1925, u kojem se ograđuje od mogućnosti intervencije jer da njegovo Poslanstvo nije kompetentno da odlučuje u takvim slučajevima. Napominje da je sva dokumentacija prosljeđena Vladi Sjedinjenih Država te da će obavijestiti Bulića o njenom odgovoru.

U drugoj polovini 1924. Bulić pojačava pritisak na admirala Andrewsa, komandanta pomorskih snaga za Evropu, i na prof. Amosa W. Pattena, usprkos primljenim opomenama da to ne smije činiti. Kad je sljedeće godine stigao u Split Mr. Gordon Paddock, sekretar Poslanstva Sjedinjenih Država, Bulić mu je ispričao historijat krađe i traženja odštete. Paddock se zainteresirao, zatražio svu dokumentaciju i zdušno obećao svoju pomoć. Bulić se i opet ponadao, ali za kratko. Paddock ga je doskora obavijestio o svojoj misiji koja je, kao i sve prethodne, imala isti rezultat: budući da krađa nije dokazana, ni američka vlada ni američke fundacije ne mogu u takvom slučaju dati bilo kakvu naknadu. Tako je definitivno bilo odbijeno traženje odštete od američke vlade.

Bulić je tu posljednju obavijest primio u siječnju 1926. Nekoliko mjeseci kasnije bio je penzioniran.

Nakon toga su se svi dopisi koji su se odnosili na izloženi slučaj stavili »ad acta« te je prestala i potraga za izgubljenim predmetima. Nikada se nije našao ni jedan od odnesenih eksponata niti ih je, koliko nam je poznato, tko zapazio u nekom drugom muzeju izvan naše zemlje.

Tako je boravak američke mornarice ostao zabilježen u »crnoj kronici« Arheološkog muzeja, Kotarskog poglavarstva i policijskih vlasti u Splitu. Počinitelji nisu nikad otkriveni i nakon Bulićeva odlaska u penziju na taj se događaj ubrzo pustio veo zaborava.

BILJEŠKE

- 1) U svom dopisu Državnom odvjetništvu i Kotarskom poglavarstvu od 1. IX 1919. Bulić navodi da su iz prizemlja gdje je danas izložbena dvorana morale biti odstranjene ploče s natpisima, da bi se mogla postaviti dva stola za biljar, stolovi, stolice i dva kanapea. Velika dvorana, namijenjena za biblioteku »pretvorena je u salu za zabave i plesove, koji su se davali sve do konca jula t.g.«, a sobe s pobočnih strana biblioteke u neku vrst američkog bara. Na zapadnom dijelu prvog kata, u prostorijama određenim za stan ravnatelja, spavali su oficiri i momčad. Sjeverna kula lapidarija, odakle su bili uklonjeni već postavljeni spomenici, upotrijebljena je kao magazin za hranu, a stražnji vrt sa 5 šatora za ranjenike i za tenis, zbog kojega je uništen nasad od oko 200 mladih borića i čempresa koje je Bulić dao posaditi prema sjevernoj strani kao zaštitu od vjetra.
- 2) Koliko je hrana bila tražena u tako teškim vremenima svjedoči i ovaj mali podatak. Bulić je zamolio splitsko Sjemenište da bi dopustilo muzejskim namještenicima da se mogu dovoziti sjemenišnim kolima iz grada u novi Muzej a da bi se i Bulić mogao istim kolima ponekad odvesti do Solina. Ravnateljstvo Sjemeništa (potpisan don Vinko Fulgosi) dopušta vožnju iz grada, ali se ograđuje od drugog dijela molbe, navodeći da su im kola neophodna i zauzeta svakog dana, osim nedjelje. Na kraju stidljivo dodaje da bi kao naknadu za vožnju Sjemenište »najradije primilo što god u naravi, prema sporazumu«. Pismo je datirano 14. ožujka 1920.
- 3) Prema izjavi Vlaha Asanovića, muzejskog poslužnika, lopovi su provalili drvena vrata kule tako da su naročitim kliještima prerezali gvozdeni lokot te odnijeli 7 vreća šećera, 1 vreću soli, 1 sanduk maslaca i nekoliko velikih kutija cigareta. Za ono vrijeme pravo bogatstvo!
- 4) Žena podvornika Asanovića ovako opisuje događaj: kad je začula pucnjavu, pojurila je k prozoru i ugledala u dvorištu čovjeka kako leži kao mrtav. Vojnik, koji je pucao počeo je uzbuđeno vikati i uletio u Muzej zovući drugove, a »mrtvac« je iskoristio priliku, digao se i počeo trčati prema gradu.
- 5) »Zastava«, Nezavisno i slobodoumno glasilo javnog mišljenja, Split (vlasnik i odg. ur. Oskar Tartaglia) od 15. V 1919.
- 6) Citat je uzet iz izvještaja koji je Bulić uputio Pokrajinskoj vladi za Dalmaciju dne 25. IV 1919. o krađi u Muzeju.
- 7) Adam, R. Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia. London 1764.
- 8) Uz njihovo mišljenje ne pristaje splitska dnevna štampa. Nasuprot, novine su pune simpatija za te »veseljake s neobičnim bijelim kopicama«, koji se vrmaju posvuda, zalaze u trgovine, zajedno s djecom igraju se skačući preko konopa. Objavljuju se i neke zgode kao npr. ove: jedan američki vojnik vozio je automobil i odjednom mu je doletio kamen u glavu. Kad je vidio da su to učinila djeca, nasmijao se, okrenuo, rekao »All right« i krenuo dalje. — Koncem stude-

noga 1918. spasili su američki mornari jednog starca koji je bio pao u more u Poljudu. Donijeli su ga do poljudskog samostana, probudili fratre i zatražili pomoć za nastradalog. Jedan od njih bio je sam zapovjednik broda Radetzky Georg Breed. Naklonost prema američkim mornarima ogleda se i iz jedne vijesti o ponoćnoj tučnjavi na gradskom trgu između »konobara Friedricha iz Pančeva« i jednog američkog mornara koju donosi Novo doba od 8. V 1919. Iako je konobar izjavio da ga je Amerikanac pozvao na boksanje, novinar komentira: »Napokon su morali uhapsiti spomenutog Friedricha, koji je i onako dobio od vještog Amerikanca nekoliko poštenih udaraca...«

- 9) Svi predmeti su kasnije pronađeni, osim ključa.
- 10) Bulić se u svojoj nestrpljivosti osobno pismeno obratio, kao ravnatelj Muzeja, 29. XI 1921. na Foreign Secretary of State Mr. Hughes — Washington i iznio mu cijeli slučaj.
- 11) »Amerika, moj dobri don Frane, jest zemlja kojoj nema para u našem planetu (za druge neznam). Kao mjerilo uzmem silhouettu New Yorka. Parobrodi dolazeći iz Europe prolaze donjim dio grada i eto pred očima »abnormalnost Amerike«. Tu se vidi mala kuća na tri sprata 16 metara visoka, a uz tu malu kućicu, ogromnu kulu sa 55 spratova 175 metara visoka, i tako sljedi za mnogo kilometara 3, 4, 50, 2, 35, 40 spratova i.t.d. Isti zakon vrijedi za bogatstvo zemlje, uz prostog radnika, milijarder. Podneblje zemlje također, u jutro premaljeće, na podne zima, u pri večer lijeto. Čud građana možete mjeriti istim mjerilom, u jutro ljubezan ili surov, na podne vas više ne prepoznaje, a na večer gostoljubiv ili indiferentan. — Ovako ja vidim podneblje, građane i bogatstvo novog svijeta. Zemlja zlata (sjaje kao zlato, ali pravo zlato nije).

Po temperamentu zaključio bi da su svi umjetnici. U istinu ovdje svaki radnik je proglašen umjetnikom, drvodjelac, postolar, svijetlac cipela (lustra scarpe) i.t.d.

Jedno moram da priznam da su Amerikanci ipak veliki umjetnici i to: financijski umjetnici. Oni su kadri pretvoriti banku od deset dolara, u stotarku, hiljadarku, i onda $\times 10 \times 10$ i eto preko noći milijonara, čak i milijardera. Oni imaju i tu sposobnost da se od milijardera preko noći pretvori sa prosjačkim štapom. Kada se radi sa Amerikancima, mora se prije svega opaziti kako je raspoložen, drugo, ambijent u kojem se nalazi, treće, opaziti slabocu na kojoj naginje, a četvrto upotrebiti psihološki momenat za **juriš**, i stvar je gotova. Dakako da ova strategija izgleda dosta komplicirana, ali kada je plan dobro studiran, jabuka sama dogje u usta.

U Vašem cijenjenom pismu velite da »sveučilišta u Americi raspolazu velikim svotama novaca«. Tako jest. Nema dana da koji multimilijoner se ne sjeća, sada ove ili one univrsije, sa jednim, deset čak i pedest miliona dolara u naučne svrhe. Zato ti isti Amerikanci su veoma osjetljivi, prenatrpali su svoje glave sa »Etiquetom i cijelom paraphernaljom« tako da sve ide po propisu, drugim riječima, mora se od jedne stranke dobiti pozitivan ili negativan odgovor, prije nego se obraćate kojoj drugoj stranci... Kod Amerikanaca vlada običaj da prije nego se odluči riješiti, ma bilo koji posao produljuju na mjesec čak i godine, ali kad jednom odluči onda je stvar gotovo. Izrađuju i predaju munjevitom brzinom«.

- 12) U bilješci, na istom pismu, Bulić dodaje da tu gospođu poznaje i da ga je 1922. pozvala na objed kad je bila u Splitu.
- 13) Doista, u Buletinu XL—XLII/1917—1919, na str. 156—157, Bulić je objavio krađu gema i kao počinitelje optužio američke mornare. Naveo je da je u toku potražnja odštete i da »posljednjih mjeseci stvari dobro stoje«. Međutim, nešto kasnije, u svesku XLV/1922, str. 202—203, bilježeći isti slučaj sada već rezignirano, kaže: »Naša nada je bila pak uništena odlukom Američke vlade da ne uzme u razmatranje naše traženje, jer krivnja američkih mornara nije bila potvrđena punim dokazima...« I u svom Razvoju arheoloških istraživanja... Zagreb 1925. spominje u bilješci 266. isti slučaj te kaže: »Ovo pitanje još nije konačno riješeno kod Vlade Američkih Ujedinjenih Država«.